

le anahronistično-artistična kuriozitet ali pa zgodovinska zanimivost. Hkrati vztrajanje in zagovarjanje "prave" in "čiste" umetnosti ter "resničnega" filma pušča priokus nekakšnega platonizma, siceršnji pesimizem, ki ga namenja pojavu televizije in "novotarijam" v filmski produkciji, pa zlahka najdevamo tudi pri drugih avtorjih, tako da ni pretirano moteč. A to so deli, ki jih imamo lahko za postranske in glede na čas nastanka za nekako nujne, "smetana" tekstov je drugje: v jasnosti, smelosti in nazornosti tez, ki jih zagovarja, predvsem pa v bogastvu konkretnih in podrobnih razčlenjevanj ter potencialov, ki jih s seboj prinaša film kot umetnost.

Mirsad Begić

Sproščenost v času tehnološke/tehnične posredovanosti družbe

MELITA ZAJC: TECHNOLOGUE IN DRUŽBE

(ISH-Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Knjižna zbirka Documenta, Ljubljana, 2000), 229 strani

Razmerje med družbenimi entitetami, strukturami in praksami ter vzroki/posledicami/učinki v družbi uporabljenih tehnologij je (bilo) že nič kolikokrat tematizirano. Hkrati je problem tehnologij(e) – s tem pa tudi samo polje odnosov družbe do "njenih" tehnologij – vroča in prodorna tema odkar je vse širšim krogom postalo jasno, kako smo vedno bolj in vedno temeljnejše/temeljiteje določeni s tehnologijami, ki jih uporabljamo, kako je tehnologija "posta(vi)la" vizir, skozi katerega gledamo, vidimo, ocenjujemo in uporabljamo svet okoli sebe, in kako se hkrati vse več takih ali drugačnih (tehnoških) rešitev vpisuje v/na nas, naša telesa, naša življenja in smisel. Tehnologije so (postale) – pa naj funkcionirajo kot proteze ali podaljški – ključni moment sodobnosti. Stehniziranost je dandanašnji prišla celo do te stopnje, da mnogim ni več transparentno, kdo tukaj koga uporablja: ali mi tehnologije, ali Tehnologija nas. Kot da smo nekje v preteklosti, ne prav daljni preteklosti, iz steklenice (ki tukaj figurira namesto/na mestu Družbe) spustili duha (Tehnologijo), ki ga zdaj ne obvladamo in ne nadzorujemo več. In tudi analize različnih tehnologij ter vpliva Tehnologije na Človeka in Družbo, pa naj bodo znanstvene ali povsem poljudne, se vse prevečkrat poravnajo

z opozicijskim/dihotomnim razumevanjem tehnologij in ("njihovim" vplivom na) Družbo, s čimer smo le korak od največkrat vzpostavljenih, na eni strani tehnofilov in malikov vsakokratnih tehnosvoboditev, njim nasproti pa tehnofobov oz. (neo)ludistov.

Izoblikovala so se klasična – a zato nič manj problematična – vprašanja: so tehnologije vzrok ali posledica (neke) Družbe, torej ali tehnologije poganjajo Družbo ali Družba izumlja in uporablja tehnologije? Ali vedno novejša tehnologije prinašajo s seboj vedno več svobode, ali nas le vedno bolj zasušnjujejo oz. kanalizirajo? Ali tehnološki razvoj s seboj nujno nosi tudi napredek Človeka, ali pa sta teleologija in utilitarnost tehnologije zgolj (še ena) teologija? A s tako zastavljenimi binarnimi opozicijami (tehnologija kot vzrok/posledica, kot osvoboditev/zasušnjevanje, kot prosperiteta/ grožnja) se ne da priti prav daleč; največkrat se izkaže, da tako premišljanje Tehnologije same tehnologije ločuje od Družbe, jih misli ločeno od družb. Z vzpostavitvijo ali-logike nastopamo redukcionistično: na eni strani predpostavljamo avtonomijo Družbe, na drugi pa avtonomijo Tehnologije. Torej na nemumno, ozko postavljena vprašanja, kakor smo jih npr. oblikovali zgoraj, ne moremo pričakovati umne in temeljite odgovore. Zato je potrebno premišljanja začrtati v drugačni smeri, tehtneje in bolj poglobljeno. V tej umnejši, temeljitejši smeri raziskuje ter postavlja "stvari na svoje mesto" knjiga *Tehnologije in družbe* avtorice Melite Zajc, sicer razširjena in prirejena doktorska disertacija z ISH-ja, Fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, ki prinaša analizo tehnologij, zlasti analizo njihovih antropološko-socialnih pogojev in učinkov ter rab v sodobnih družbah.

Najprej, tehnologije so imanentni aspekt družbenosti, ni Družbe brez/zunaj tehnologij. Tehnologije "niso nedolžne", še manj pa so nevtralne, vedno so umeščene v neke družbene realnosti/po-

goje, vedno "računajo" na neko (uporabo, na neke uporabnice/uporabnike, torej imajo tudi vedno neke učinke. A ker se avtorica ni hotela omejiti na neko posamično tehnologijo, ker jo bolj zanima vprašanje, kako obravnavati tehnologije v humanistiki, kot pa, kaj so tehnologije, ker išče prej interpretativni aparat za mišljenje družbenega (in družabnega) vidika tehnologij kot orodje za tehnično razumevanje tehnologij, ker imamo skratka opraviti s humanistično-družboslovno in ne naravoslovno-tehnično analizo Tehnologije, zastavi delo bolj iz epistemologije (koncepta), kot iz neke ontologije (opredelitve, zamejitve predmeta). S tem pa se tudi lažje izogne ločevanju tehnologij od družbe.

Zato si kot izhodišče postavi koncept dispozitiva, kot ga za teorijo/analizo filma razvije Jean-Louis Baudry in v analizi/tehnologiji oblasti vzpostavi Michel Foucault. Baudry v analizo filma vpelje subjektno pozicijo, s katero omajuje prevladujoče razumevanje filma kot vsebine in hkrati ovrže teze o iluzorni naravi filma, o filmu kot simulirani resničnosti; po Baudryju film simulira stanja, pozicije subjekta, iz katerih in na podlagi katerih se film (kot neka zgodba, nek zapis toka podob, dogodkov) kaže kot smiseln. Za pripovedovanje in razumevanje filmskih zgodb je torej bistven mehanizem, s katerim se vzpostavi (subjektna) pozicija iz katere je filmska zgodba smiselna, pomenljiva. Dispozitiv, kakor ga postavi Michel Foucault, pa se nanaša predvsem na delovanje in razumevanje oblasti ter tehnik nadzora in dominacije; znan je model Panoptikona, model oblasti (po vzoru arhitekture zapora), ki temelji na učinkih vidnosti/nevidnosti, s čimer Foucault nakaže moč oblasti in omniprezentnost odnosov nadvlade in podrejanja. Oblast disciplinira in nadzira, obenem totalizira in individualizira, z njo nimamo opraviti samo v institucijah in strukturah države (ali npr. trga in družbe), ampak tudi v vsakdanjih prijateljskih, sorodstvenih,

seksualnih odnosih; odnosi dominacije so kapilarni, torej vsenavzoči (k podobnim zaključkom nas pripelje tudi Althusserjeva ideološka interpelacija in njegovo razumevanje mehanizmov ideologije: nič ni zunaj ideologije in najbrž je najbolj ideološka tista pozicija, v kateri se nam zdi, da ravnamo kot svobodna bitja in po svoji volji, in se nam iz nje kot ideološke kažejo druge pozicije). Z vzpostavitvijo dispozitiva je pozornost usmerjena bolj na trajektorij, na relacijo, kot na golo, osamljeno dvojico subjekt/objekt; vektor mišljenja "Tehnologije kot dispozitiva" nas popelje po (stran)poteh subjekta, nakaže nam nek(e) projekt(e) subjektivnosti; mogoče bi lahko na podlagi mišljenja Tehnologije kot dispozitiva nekoliko pretenciozno rekli celo: "Povej mi, kakšno/katero tehnologijo uporabljaš, in povem ti, kdo/kakšen si." Koncept dispozitiva nam torej omogoča, da sprevidimo ne-nevtralnost tehnologij, saj se skozi (upo)rabe le-teh vedno postavljamo v neke (subjektne) pozicije, obenem pa so te subjektne pozicije hkrati tudi pogoji, da (mehanizmi) tehnologije delujejo. S tem je zanikano tako prepričanje o absolutni avtonomnosti ljudi (njihovih akcij, dejanj), kot tudi teze o do obisti zmanipulirani in vodeni oz. nesvobodni subjektivnosti; pokaže se, da smo v svojih dejanjih temeljno omejeni, konstitutivno vpeti v strukture, a zahvaljujoč temu sprevidu (da smo hkrati učinek in pogoj struktur) se lahko tehtneje in odgovorneje umeščamo v naše siceršnje socialno okolje, predvsem pa lažje in bolje razumemo pogoje, načine in posledice struktur in dejanj (v sklopu tega pa tudi tehnologij), ki jih vsakodnevno živimo.

Na konkretni ravni – pri rabi tehnologij – je torej nujno, da vemo, čemu naprava služi, kaj z njo početi, kako jo uporabljati (torej se postaviti v vnaprej zamišljeno imaginarno subjektivno pozicijo) – kar ustreza funkciji učinka rabe neke tehnologije; funkciji pogoja pa ustrezajo vse rabe onkraj navodil za

uporabo neke naprave, gre za možnost, da tehnologijo rabimo mimo/onkraj predvidene uporabe, torej (potencialno) "zlorabimo". Če se za trenutek ustavimo pri – v našem času tako hvaležnem fenomenu – percepciji računalniške tehnologije in na tem primeru pojasnimo zgoraj povedano: na megalomaniji kibernetike&informatike temelječa opozorila, ki so se izoblikovala v ne tako davni preteklosti, da si z informatizacijo kreiramo Velikega Brata, se v sodobnosti kažejo za enostransko pretiravanje, saj je čas, ki ga živimo, prejšnjemu množstvu malih Bratov (in v tem množstvu – konzervativci med nami bi rekli – med drugim kar mrgoli piratov, kompjuteriziranih anarhistov, nevzgojenih šaljivcev, pa tudi "nečloveških" virusov in računalniških hroščev). Gre za to, da pri tehnologijah vedno so in bodo dominantne (pogojno rečeno: predvidene) (upo)rabe, ki se perpetuirajo, da pa ob njih in z njimi sobivajo alternativne in inovativne rabe.

Hkrati pa, če nadaljujemo v načrtani smeri, vsaka (upo)raba tehnologij implicira neko vednost in neko spretnost; avtorica, sledeč še enemu francoskemu antropologu, Françoisu Sigautu, opozarja na nezvedljivo razliko med spretnostjo in vednostjo, kot pravi (str. 31), "Spretnosti niso oblika vednosti, ne morejo obstajati mimo stalne prakse, ni jih mogoče napisati in ne prenesti v govoru, npr. v učilnici. Obstajajo po zaslugi stalnega obnavljanja v praktični akciji."; to, da npr. vemo, kako avtomobil deluje (tu je na delu vednost), še ne zadošča, da bi avto znali voziti (za kar je potrebna spretnost), oz. povedano še enkrat in tokrat po domače: vaja dela mojstra, mojster pa vajo. Povrh vsega tega pa smo za rabe tehnologij odgovorni; in odgovorni nismo samo zaradi momenta potencialne "zlorabe" tehnologije, njene uporabe mimo predvidenih načinov, ki nam jih v sodobnem konzumentskem okolju v obliki "navodil za uporabo" servirajo že ob nakupu tako udomače-

nih artefaktov kot so žlice, vilice ali kuhinjski nož. To odgovornost nosimo bolj pri novih, še nerazširjenih in neuveljavljenih tehnologijah, katerim dominantna raba, oz. večina modusov dominantne rabe, še ni predpisana; ko "sodelujemo" pri razvoju rabe neke tehnologije, na nek način določamo bodočnost, pozicije rabe, v katere bodo "pahnjeni" bodoče uporabnice in uporabniki.

Eksplicacijo interpretativnega aparata rabe tehnologij avtorica nadaljuje in dodatno razširi ter utemlji v prvem delu knjige, kjer se posveti predstavitvi različnih razumevanj tehnologij, kakor so se razvijala v družboslovju in humanistiki. S pomočjo koncepcije subjekta nezavednega, kakor ga razvije Freud in razširi Lacan, pa nakaže neučinkovitost oz. nezadostnost teorije množičnih medijev in komunikologije pri analizi tehnologije. Zato, da bi se izognila redukcionizmu, ki tehnologije po eni varianti razume kot pogoj družbe in družbenih sprememb, po drugi varianti pa tehnologijo vidi kot simptom, se avtorica posveti kontekstu razmerja med posameznikom/-ico in družbo, s tem pa se vprašanje tehnologij približa "prek ovinka", prek problematike subjekta. Izhajajoč iz Freudovega dela pokaže na konstitutivni manko v teorijah množične družbe (torej tudi teorije množičnih medijev), namreč na njihovo temeljno "aristokratsko" premiso, da nasproti množice postavljajo (sicer kot zamolčano, ne-mišljeno izhodišče) avtonomnega, suverenega posameznika. Teorije množične družbe s hipostaziranjem družbe kot množične nekako kar spregledajo problematiko subjekta. Komunikologija pa – kot lep primer sistemskega razumevanja družbe – problematiko subjekta vključuje podobno, na način ne-vključitve, saj posameznika/-ico predpostavljajo kot del sistema. Povedano jasneje, slepa pega komunikologije je t.i. "komunikacijski šum", ki funkcionira kot metafora za neučinkovitost komunikacijskih kanalov, kot izraz

za (možno) nerazumevanje sporočil v klasični komunikološki shemi oddajnik – kanal – sprejemnik.

Tako se teorije množične družbe kot sistemske teorije družbe znajdejo pred isto oviro; zaradi vnaprejšnjih konceptualizacij družbene totalnosti (primerneje bi bilo reči: ne-konceptualizacij subjekta) se jim vedno vrača vprašanje "utemeljenosti, natančnosti in zanesljivosti" podatkov, ki pa ga vedno znova odpravljajo kot problem "dodelave metodologije in nadaljnjih raziskav". To nezadostnost skuša Melita Zajc zapolniti s pomočjo (post)strukturalizma in feministične teorije t.i. druge generacije: subjekt se ne postavlja in (iz)oblikuje v odnosu do "realnosti", ampak v odnosu do označevalne strukture, subjekt je dvojen (subjekt izjave/subjekt izjavljanja), hkrati pa je v odnosu do označevalca sam subjekt učinek in pogoj te strukture; kot na 80. strani pravi: "Posameznica ali posameznik je subjekt, torej družbeno bitje v tem, da so ji/mu njena/njegova razmerja do sebe, okolja ali drugih ljudi dostopna prek označevalne strukture – v ta razmerja so zajete tehnologije kot način, kako počnemo stvari."

In znanost je označevalna struktura *sui generis*, hkrati pa je eden temeljnih pogojev sodobne znanosti "prava mera" soodvisnosti in uravnoteženosti subjekta znanosti ter tehnik, ki jih ta v spoznavanju uporablja; "prava mera" je dosežena ravno takrat, predpostavlja sodobno razumevanje znanosti, ko sta zagotovljeni/usklajeni "nevtralnost" in "utilitarnost" spoznanega. Ob tem je zanimiva neka analogija med znanostjo in tehnologijami: znan in splošno sprejet je trend v razvijanju (novih) tehnologij, v sklopu katerega se sama transparentnost in "otipljivost" – pravzaprav sestava in ustroj – tehnoloških rešitev umika *black box* strojem, *easy-to-use* in *push-button* napravam, kar naj bi se dogajalo zaradi lažje in enostavnejše uporabnosti tehnologij; tehnologije postajajo vse nevidnejše in podobno velja tudi za

dispozitiv znanosti: čeprav je temeljno mesto kartezijanske vednosti osebno in individualno, v (idealni) znanosti ni videti znanstvenika, v znanosti ne sme biti prisoten subjekt znanja.

Pri tem pa pozabljamo, da so tehnologije na nek način pred-znanstvene; stroji imajo izvor v iracionalnem (seveda pa najdevamo racionalnost v strojih kot podaljških ali protezah). Četudi se nam zdi mehanicistično razumevanje in razlaganje organizmov čisto normalno/naravno, in četudi istočasno, hkratno s tem nimamo največkrat nič proti organiciističnemu razumevanju strojev (in družbe), ne smemo pozabiti, da smo ljudje sestavljali stroje dolgo pred teoretskim razumevanjem fizike, in živeli v različnih ekoloških kontekstih, ne da bi svoja okolja nujno razumeli sistemsko (ali sistematizirano), s prav tako nikakršnim ali majhnim znanjem fiziologije, fizionomije ... Skratka, avtorica prepričljivo pokaže, da tehnologije/tehnike niso reductibilne na znanost/vednost.

V drugem in tretjem delu Melita Zajc potem, ko dekonstruira domnevno nevtralnost in vzvišenost "zdravo razumske" znanosti ter vzpostavi teoretsko pozicijo, razvija pristop, kakršnega je postavila: v kontekstu rab v vsakdanjem življenju, *body-art* umetnosti ali znanstveno-fantastični literaturi analizira raznolike naprave in tehnologije, pri čemer je rdeča nit analize primerov, kakršni so kozmetika, lepotna kirurgija, tamagoči, rave, ... prav dejstvo, da je vprašanje odnosa do tehnologije ozko povezano z vprašanjem odnosa do sebe, tu pa smo v sodobnosti priča sprevačanju ustaljenih (klasičnih) razumevanj osebnega in avtentičnega, zlasti pa redefiniciji in afirmaciji problema individualne avtonomije.

Na primeru sodobnih rab in ponudbe kozmetike vzpostavi dilemo med družbeno/kulturno posredovanim telesom in avtentičnim ("naravnim", "od Boga danim") telesom. Nasproti pesimističnim branjem sodobnega položaja

in vloge telesa (Baudrillardov obsceno telo in Viriliovo živalsko telo) postavi subverzivni zagovor telesa kot zastarelega, a hkrati telesa kot projekta, kakor ga prakticirata body-artisti Stelarc in Orlan; prvi, ki uporablja nove medijske tehnologije, da skozi mehansko-informacijsko (re)konstrukcijo reflektira sodobno razumevanje telesa, in druga, ki s pomočjo informacijskih tehnologij (zlasti skozi izkoriščanje potencialov računalniške grafike) in lepotne kirurgije ustvarja svojo bodočo telesno podobo. Kljub temu, da se vsaj že od ugotovitev antropologa Marcela Maussa, znanih iz eseja *Telesne tehnike*, ne moremo izogibati obravnavi in uporabi teles, ter s tem povezanim problemom konstrukcije, manipulacije ter družbene določenosti rabe telesa (torej: človeka), pa je zanimivo, da se zvečine še nismo oddaljili od starodavnega dihotomnega razločevanja človekove duše in telesa, njegovega duha od mesa in kosti. Avtorica skorajda mimogrede opozori na to dejstvo, namreč na dejstvo, da civilizacija temelji na ideji obvladovanja, spreminjanja in nadziranja telesa (ne glede na to, ali telo razumemo v kateri koli od treh prevladujočih form: telo kot oblika, kot spol ali zaznava). To je teren, impregniran z odnosi ter razmerji dominacije in podrejanja, tu je polje oblasti: telo je (tudi za Stelarca in Orlan) že v izhodišču konstruirano, le da tehnologije sodobnosti ponujajo dostopnejše, predvsem pa učinkovitejše mehanizme za rekonstrukcijo identitet, omogočajo reartikulacijo teles in s tem pripomorejo k emancipaciji individualnosti – torej lahko na obstoječe (več ali manj vsiljevane) subjektivnosti delujejo tudi subverzivno. Polje kontra-oblasti je nujno polje oblasti.

Melita Zajc v nadaljevanju ponudi podobno, pozitivno branje *rave* kulture, te "apologije" tehnologij; skozi raziskovanje *rave* dispozitiva pokaže na tehnologijo kot temeljno določnico *rave* kulture in *rave* zabav. Kot pravi, *rave*

kultura predstavlja "model življenja brez občutka, da imamo popoln nadzor nad tehnologijami, a tudi brez strahu, da nadzor nad njimi zgubljam." (str. 166) Fenomen *ravea*, pa tudi sama *teho* glasba, še enkrat dokazujeta tisto, kar je v času po prvi svetovni vojni skušal s tekstom *Umetnina v času, ko jo je mogoče tehnično reproducirati* pokazati Walter Benjamin, namreč to, da koncepta izvirnika in avtorja vsled potenciala tehnične manipulacije vse bolj izgubljata težo oz. pertinentnost. S pomočjo novih tehnologij (in z izsledki vse bolj diverzificiranih raziskav človeka-telesa) se izkaže za nepertinentno tudi kartezijansko umevanje subjekta kot racionalnega, avtonomnega in suverena, prav tako pa pade tudi razločevanje duha od telesa, kot pravi avtorica, "... je duša nujno utelešena, zato ni psihologije brez biologije" (str.187).

Knjiga *Tehnologije in družbe* kljub temu, da prinaša analizo različnih ravni problema tehnologije, pripelje do enovitega zaključka: odnos do tehnologij je v mnogočem odnos do samih sebe in še zdaleč ni nujno, da se možnosti, ki jih neka tehnologija prinaša, dejansko tudi družbeno uveljavijo. Povedano z drugimi besedami: tehnologije so vedno omejene, a kljub temu osvobajajo, tehnologije so kreirane, a tudi kreativne. Avtorica trasira afirmativen in inovativen odnos do tehnologij, pri tem pa opravi radikalno kritiko kartezijanskih zdravorazumskih samoumevnosti, ki so okužile in se ohranile celo v "znanstvenih" mentalitetah in razumevanjih vesolja, človeka in vsega nasploh. Razvije transdisciplinarni interpretativni/konceptualni aparat za detekcijo rab, hkrati predstavi in analizira nekatere rabe na področju novih tehnologij/medijev, s čimer poudari nujno pozornost in spremljanje razvijanja novih, divergentnih rab, predvsem pa afirmira in anticipira vlogo uporabnic in uporabnikov v procesih tehnološke kolonizacije sveta. V takšnem kontekstu pa je nujno neko odgovorno

obnašanje (seveda tudi znanosti), predvsem pa zavest o holizmu tehnološke posredovanosti, ki predstavlja točko, iz katere je možna neka "sproščenost do stvari", h kateri je pozival že Heidegger.

A zaključimo rajši v nekem drug(ačn)em tonu in si pri tem pomagajmo z besedami Melite Zajc (str. 85), ko na primeru ovce Dolly komentira uspešen poskus kloniranja: "Lahko se organiziramo, protestiramo, obsojamo, upiramo, lahko poučujemo, sodelujemo, prispevamo, le enega ne moremo. Ne moremo ostati nevtralni.", saj smo "Kot vselej-že subjekti [smo] posameznice in posamezniki vselej-že družbena bitja." (str. 87) In tu nekje (vmes) je Tehnologija, tu so tudi mediji, ti "nosilci bližine in znamenja razdalje". Branje, ki ga "ponuja" Melita Zajc, pa odpira, razpira in prevrača prav te planjave.